

Den Praktiske Teologis grundlagsspørgsmål

*Professor, dr. theol.
Bent Flemming Nielsen*

Abstract: Two German habilitations dealing with practical-theological epistemology are reviewed. *Fritz Lienhard's* book theorizes the theory-practice relation between academic research and church life advocating a theological 'central perspective' for a fruitful use of different methodologies of research. The book's preoccupation with modern hermeneutics is questioned through a reference to P. Bourdieu's theory of practice. *Alexander Deeg's* book on the liturgical tradition of German Lutheranism renews a wide discussion of the Lutheran conceptualism of the externality of the Word. The book suggests a new term, 'WortKult', to denote the complexity of the Lutheran Worship, which includes both interpretation of words and aesthetic mediated experience of presence.

Key words: Practical theology – epistemology – theory and practice – theological education and church life – externality of the Word – Lutheran liturgy – interpretation and experience

I det følgende præsenteres to nyere tyske habilitationer, som begge forarbejder problemstillinger, der angår den praktiske teologis status som teologisk disciplin. Praktisk Teologi arbejder i krydsfeltet mellem teologisk refleksion og religionens egen praksis, især den kirkelige praksis ved gudstjeneste, prædiken, sjælesorg og diakoni. Fritz Lienhard's arbejde tematiserer dette felt med udgangspunkt i konkrete undersøgelser af forholdet mellem teologi og kirkelig praksis, mens Alexander Deeg i sit arbejde specifikt undersøger grundlæggelsen af liturgividenskab som praktisk teologisk disciplin.

Grundlæggelsen af den praktiske teologi

Fritz Lienhard¹ har i en årrække undervist på det protestantiske teologiske fakultet i Montpellier. Det er en kombineret teoretisk og praktisk præsteuddannelse, der forstår sig selv som fuldgyldig akademisk uddannelse. Bogen er skrevet med baggrund i erfaringer fra

---

1. Fritz Lienhard, *Grundlegung der Praktischen Theologie. Ursprung, Gegenstand und Methoden*. APrTh 49 (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2012. 350 s).

denne kontekst. Siden 2006 har Lienhard være professor i Praktisk Teologi ved universitetet i Heidelberg.

Afhandlingen påkalder sig interesse af især to grunde: For det første frugtbar gør forfatteren en række erfaringer i det komplekse felt, som udspændes mellem akademisk, teologisk uddannelse og kirkelig, pastoral praksis. For det andet argumenterer bogen for, at de mangfoldige problemstillinger, som knytter sig til feltet, må forarbejdes inden for rammerne af et strikte teologisk konciperet paradigme.

Akademi og kirke

Hvad førstnævnte grund – de konkrete erfaringer med akademisk teologi og kirkelig praksis – angår, så publiceres der i disse år mange afhandlinger vedrørende teologisk praksis i almindelighed og faget Praktisk Teologi i særdeleshed. Dog når disse afhandlinger ikke altid særlig langt i forarbejdelsen af de særdeles konkrete og ofte pragmatiske problemstillinger, som angår forholdet mellem teologisk teori og de religiøse samfunds, kirkernes, praksis.² Denne mangel optræder som et 'gab' mellem teori (teologi) og kirkelig praksis. På dette punkt adskiller nærværende afhandling sig positivt fra mange andre.

Hvorledes kan der skabes en bedre sammenhæng mellem de teologiske uddannelsers teoretiske og praktiske dele, og – videre – hvorledes lader dette felt sig adressere ægte teologisk? Konkret har Lienhard ladet studerende og yngre kandidater foretage mindre undersøgelser af kirkelige aktiviteter og religiøse praksisser, hvilket har været afrapporteret og bragt ind i uddannelsens sammenhæng, hvor undersøgelserne blev gjort til genstand for en teologisk forarbejdelse. Målet var ikke at svække det klassiske teologiske i uddannelsen, men derimod, at den 'teori' – eksegetisk, historisk og systematisk viden – som uddannelsen bibringer de studerende, skulle bringes ind i et perspektiv, der har med de studerendes fremtidige erhvervsudøvelse at gøre. Samt at denne Kooperation netop skulle gøre den teoretiske viden brugbar i en videre sammenhæng end den internt akademiske. Det akademiske skulle netop ikke ofres til fordel for virkelighedens praksis, men teori og praksis skulle bringes til at arbejde sammen.

---

2. Vanskeligheden kan fx iagttages i et semiotisk konciperet arbejde som Jörg Neijenhuis, *Gottesdienst als Text. Eine Untersuchung in semiotischer Perspektive zum Glauben als Gegenstand der Liturgiewissenschaft* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2007); se kritisk hertil: Lena Sjöstrand, *Mer än Tecken: Atmosfär, betydelse och liturgiska kroppar* (Skelefteå: Artos & Norma Bokförlag 2012).

Det er åbenlyst, at det ikke er nogen enkel sag at føre disse intentioner igennem. Et sådant projekt bevæger sig på en knivsæg mellem forskellige legitime hensyn, som trækker i flere retninger. Hertil kommer, at projektet (helt forudsigeligt) kalder på en række spontane og kritiske reaktioner både fra universitetets og fra kirkens side.

Teologi og kirkelig praksis

Med hensyn til den anden omtalte problemstilling – forsøget på at koncipere et strikte teologisk paradigme, hvori problemstillingen kan forarbejdes – så fylder drøftelserne heraf langt den overvejende del af bogen. Der indledes med en grundig (i tysk, praktisk-teologisk litteratur: obligatorisk) gennemgang af Friedrich Schleiermachers bestemmelse af teologien som ‘positiv videnskab’. Forfatteren plæderer for et praktisk-teologisk ‘centralperspektiv’ (184), som i alt væsentligt lader sig tegne som en linje, der går fra R. Bultmanns hermeneutik via G. Ebelings og I. U. Dalferths sprogteorier til P. Ricoeurs tekstbegreb. Den teologiske forståelse af praksis, som hermed kan udskrives, sammenfattes ved hjælp af W. Engemanns generelle bestemmelse af kirkelig praksis som ‘kommunikation af evangeliet’.³ Kommunikationen af det kristne evangelium i alle mulige skikkelser og former er således dén egentlige teologiske praksis, i forhold til hvilken faget Praktisk Teologi – teorien om den kristne praksis – må orientere sig. Det lyder måske ikke særlig originalt eller ambitiøst i udgangspunktet. Hos Lienhard er tanken imidlertid gennemført med betydelig systematisk-teologisk engagement, således at den undersøgte praksis som helhed, herunder forholdet mellem forkyndelsens ‘subjekter’ og sprogets begivenhedskaracter, udgør ét samlet, komplekst genstandsområde. Denne genstandsbestemmelse ser Lienhard på en og samme tid som teologisk konciperet, nemlig som udtryk for det klassiske *credo ut intelligam*, og i ét hermed som mulighedsbetingelse for interdisciplinær udveksling imellem teologi og andre fag.

I forlængelse af Schleiermacher⁴ er Lienhard bevidst om den vigtige skellen mellem teologi og religionens praksis, kirkelivet. Teologien selv må ikke forveksles med denne praksis (kommunikationen af evangeliet), eftersom teologien skal finde sted på ‘refleksiv afstand’.

3. Fx Wilfried Engemann, *Personen, Zeichen und das Evangelium. Argumentationsmuster der Praktischen Theologie*. APrTh 23 (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2003), 37-166.

4. Friedrich Schleiermacher, *Kurze Darstellung des Theologischen Studiums* (Leipzig: A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. 1910 [1811])

Med denne distinktion, som både forbinder og adskiller, åbnes imidlertid et rum for teologisk arbejde med forskellige erkendelsesformer, som både kan være af systematisk, hermeneutisk og empirisk art. Bogen plæderer for, at teologien skal bevæge sig på dette 'andet' niveau og opridser en linje begyndende med 'beskrivende teologi', dernæst 'hermeneutisk teologi' og 'praktisk teologi'.

Denne tilgang indebærer også, at forholdet mellem de teologiske fag og den praksis, som kommunikationen af evangeliet altid er, ikke udtrykker en ensrettet deduktiv bevægelse fra teori til praksis. Kommunikationen af evangeliet er som begivenhed betragtet aldrig blot en eksplicitering af en forudgående teologisk teori. For begivenheden selv, praksis forstået som en begivenhed, der indbefatter virkelige subjekter, rummer altid mere end enhver forudgående teori kan angive. Praksis er således andet og mere end en form for 'omsætning' fra ide til virkelighed, idet praksis selv rummer problemstillinger og perspektiver, der stiller fordringer til det teoretiske og refleksive niveau, som teologien forarbejder. I forfatterens optik er det et afgørende kriterium, at alle metodiske tiltag på teoriniveau bringes til at svare til dét særlige 'centralperspektiv', som kommunikationen af evangeliet kan siges at være. Det skal ikke forstås således, at religiøse forudsætninger skal dominere over metodikken. Det betyder derimod, at et teologisk, sagligt perspektiv – uanset at ikke alle og enhver nødvendigvis deler dette – gøres gældende på en metodisk afklaret måde.

Bogen rummer en solid forarbejdelse af et vigtigt emne, som formentlig i stigende grad vil presse sig på for den teologi, der ikke vil lade sig opsluge af religionsvidenskaben, sociologien eller antropologien, men som gerne vil bruge indsigter herfra. Bogen er udfordrende, og den ville fx kunne bruges som indledende metodestudium for ph.d.-studerende i praktisk teologi.

Der kan rejses en række spørgsmål og indvendinger: 1) Der anlægges en for glat teologihistorisk udviklingslinje fra Luther over Schleiermacher til Bultmann og videre frem; 2) forfatteren nærer en overdreven tiltro til ydelserne fra den hermeneutiske teologi; 3) det anvendte begreb om praksis formår næppe at overbevise. Det kan i den forbindelse undre, at bogen, som oprindeligt er skrevet på fransk med mange fransksprogede referencer, helt forbigår det praksisbegreb, som fransk sociologi og antropologi fra M. Mauss til P. Bourdieu⁵ og dennes efterfølgere har udviklet. Dette andet praksisbegreb, som har blik for vaner, dispositioner og habitus snarere end sproglig

---

5. Se fx Daniel Franklin Pilario, *Back to the Rough Grounds of Praxis. Exploring Theological Method with Pierre Bourdieu*. BETL 183 (Leuven: Leuven University Press 2005).

kommunikation, ville have været en virkelig udfordring for bogens problemstilling.

Fundamentalliturgik

Årtiers liturgiske forskning og diskussioner om fornyelse af gudstjenesteordningerne har i Tyskland genereret et omfangsrigt materiale af videnskabelige afhandlinger, artikler og forslag til gudstjenesterevisioner. Problemstillingerne, som ligger bag denne kreativitet, er velkendte også i dansk sammenhæng. De adresserer basalt set nogle uklarheder vedrørende den reformatoriske gudstjeneste, hvilket er en del af selve den protestantiske arv. Det drejer sig om en arv, der er præget af en flertydighed, som det aldrig i den mellemliggende historie er lykkedes at skabe konsensus om, hverken teoretisk eller praktisk. Martin Luthers befriende afvisning af messeofferet, hans angreb på enhver tale om gudstjenesten som en god gerning samt betoningen af prædikenen efterlod et åbent spørgsmål om den evangeliske gudstjenestes egentlige karakter. Har Luthers opfattelse af gudstjenesten som konsekvens, at kristendommen over tid kan flytte over i sproget, således at liturgien i grunden kan undværes? Er sakramenterne andet og mere end 'synlige ord'? Eller er de i kraft af materialiteten, brød, vand og vin, også allerede noget i kraft af det sanselige? Skal en gudstjeneste udfoldes som ritualiseret begivenhed, eller er dette blot et 'katolsk levn'? Hvordan er vægten mellem prædiken og sakramentsforvaltning inden for den ene og samme gudstjeneste?

I en imponerende afhandling på 590 sider har Alexander Deeg,⁶ som netop er tiltrådt som professor i Praktisk Teologi i Leipzig, gravet dybt i denne omfattende problemstilling. I bogen blotlægger han de historiske rødder i reformationen, dokumenterer hovedfaserne i snart 500 års evangelisk liturghistorie og tilfører den nutidige diskussion en række værdifulde analyser og betragtninger. Bogen argumenterer for udarbejdelsen af en evangelisk 'fundamentalliturgik', hvilket må forstås som en teologisk afklaret tilgang til liturgiens basale problemstillinger. Dette ser forfatteren som den helt nødvendige forudsætning for, at det videre arbejde med liturgiske spørgsmål blandt de reformatoriske kirkesamfund kan være meningsfyldt.

---

6. Alexander Deeg, *Das äußere Wort und seine liturgische Gestalt. Überlegungen zu einer evangelischen Fundamentalliturgik*. APTLH 68 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2012).

Reformationens liturgiske konsekvenser

Kimen til mange af de aktuelle problemstillinger finder forfatteren som sagt allerede i reformationstiden. Reformatorerne i Wittenberg, Geneve, Zürich og Strasbourg havde vittterligt også ganske forskellige opfattelser af, hvad der forstås ved en evangelisk gudstjeneste. Martin Luthers hævvelse af det 'ydre ord' betød til den ene side, at han kunne betone nødvendigheden af, at mennesket rækkes noget 'udefra' i skikkelse af det hørbare, prædikede ord og de materielle elementer i nadveren. Luther kunne imidlertid til tider også understrege 'Ordets' flygtighed så kraftigt, at endog materialiteten (brødet og vinen i nadveren) syntes at svækkes på bekostning heraf. Dette komplekse forhold forskydes i efterreformatorisk tid, hvor Luthers betoning af det sanselige, mundtlige ord kunne nedskrives til fordel for understregningen af kirkens *doctrina*, den skriftlige lære. Sådanne forskydninger medførte, at der i den følgende tid indtraf en opvurdering af tekster og læsning med henblik på menighedens disciplinering og belæring. Hertil kom, at nadverfejring blev en sjælden foreteelse, endnu sjældnere end i førreformatorisk tid. Og det kultiske rum, kirkerummet, forvandlede groft sagt til skolestue, hvilket konkret viser sig i, at der allerede i reformationsårhundredet blev opstillet stoleraeder i kirkerne. Den protestantiske betoning af, at gudstjenesten er ordets tjeneste, fik dermed nye og helt andre accentueringer. Det var heller ikke mere ganske tydeligt, hvad det i grunden var, der skulle foregå ved menighedens gudstjeneste: var det en sakral begivenhed eller snarere en menighedsdisciplinerende pædagogisk indsats.

Ifølge Deegs redegørelser blev det lutherske 'ydre' – *die Äusserlichkeit des Wortes* – i stigende grad opslugt og forvandlet til 'indre'. Med moderniteten sætter en stærk subjektivitet sig igennem, hvori det fremmede indfældes i det velkendte, det ydre i det indre. Religionens centrum flytter sig fra kirkerum og sakramente til bevidsthed, fra gudstjeneste til læsning og refleksion. I ét hermed svækkes interessen for liturgiens kropslige, udvortes akter og sansbare ord.

Som en indskudt bemærkning må det på dette sted anføres, at der er betydelige forskelle mellem tysk og dansk liturgisk tradition især i oplysningstiden og 19. årh. N.F.S. Grundtvigs indflydelse kom til at betyde, at dansk liturgisk historie fik et ganske andet forløb end det, som fandt sted i tysk sammenhæng.

I det 20. århundredes teologi artikuleres en eksplicit teologisk begrundet kultkritik. Gudstjenesten blev nu klassificeret som 'kultisk' handling, hvorefter den under henvisning til retfærdiggørelsen af

tro alene kunne gøres til genstand for en sønderlemmende kritik.⁷ Modernitetens kultkritik, både i dens tidlige rationalistiske former og i den senere dialektiske teologi, bygger imidlertid på den præmis, at kultisk eller liturgisk aktivitet blot udtrykker en menneskelig besiddelsestrang og egenmægtighed. Dette, mente man, var en følge alene af liturgiens karakter af at være 'udvortes' handling. Men denne præmis må anfægtes, hævder Deeg, for at en restitution af liturgien kan finde sted med teologisk god samvittighed. Trods henvisningen til Luther bygger den moderne kultkritik nemlig ikke primært på reformatoriske indsigter, men i langt højere grad på modernitetens interesse for selvbevidstheden og den dertil svarende spiritualisering af religionen. Imod den moderne kultkritik insisterer afhandlingen på, at gudsordets egen dynamik med indre nødvendighed kalder på og finder sted gennem en liturgi ('Agende') i betydningen en konkret og ydre skikkelse for gudstjenestefejring. Uden dette vil en gudstjeneste blive et vilkårligt udslag af præstens eller menighedens ekspressive 'fromme selvbevidsthed' og står i fare for at forsvinde op i en 'Horisontalisering' (226).

Betydning og nærvær

Afhandlingens anden del udgøres af en diskussion af liturgiens muligheder og nødvendighed i nutiden. Her føres vi vidt omkring, centralt står argumentationen for liturgiens 'svage' subjekt og subjektets 'pathiske' træk, hvilket der argumenteres for bl.a. ved hjælp af fænomenologi og æstetik. Især skal afhandlingens femte kapitel fremhæves. Forfatteren skelner her mellem to forskellige 'kulturer' – 'Sinnkultur' og 'Präsenzkultur'. Kort sagt omhandler 'Sinnkultur' alt, hvad der har med tegn og fortolkningen heraf at gøre, mens 'Präsenzkultur' er relateret til kroppen, æstetikken og erfaringer af nærvær. I det perspektiv lider protestantismen af den svaghed, at den i moderniteten i stigende grad har satset på 'Sinnkulturen' med den konsekvens, at gudstjenesten har koncentreret sig om tekster, læsning og forståelse, mens erfaringsdimensionerne har været teologisk un-

---

7. Götz Harbsmeier, "Das Problem des Kultischen im evangelischen Gottesdienst". I: *Festschrift Rudolf Bultmann. Zum 65. Geburtstag überreicht*. (Stuttgart und Köln 1949), 99-126. Kritikken blev med variationer gentaget 20 år senere på dansk grund af A. F. Nørager Pedersen, *Gudstjenestens teologi*. BLB 38 (København: Berlingske Forlag 1969)

derbestemt.⁸ De to 'kulturer' består imidlertid side om side, og den ene lader sig ikke opløse i den anden. Deeg introducerer i konsekvens heraf kunstordet, *WortKult*. *WortKult* indikerer dobbeltheden af betydningsskabelse via tegn (ord, billeder) sammenholdt med de erfaringer af nærvær, enhed og tilstedeværelse, som indfinder sig hos deltagerne i liturgien.

Med Alexander Deegs bog har vi fået en i alle henseender vægtig bog om gudstjenesten. Afhandlingen adresserer et bredt felt af historiske, liturgividenskabelige, æstetiske og systematiske problemstillinger. Det drejer sig om en bog, som ubetinget fortjener at blive læst, også selv om – rettere: netop fordi – det er en bog, der kræver noget af sin læser. Måtte den få en betydelig rolle at spille også i de drøftelser af kirkens liturgi, som vi fremover vil stå med her til lands!

Afslutning

De to omtalte afhandlinger tydeliggør en række saglige vanskeligheder, som den praktiske teologi står med, samtidig med at de begge bidrager med vigtige detailundersøgelser. Trods forskelle i valg af undersøgelsesgenstand, anlæg og metode er begge afhandlinger i grunden fælles om udfordringen fra en grundlæggende praktisk-teologisk problemstilling. Det drejer sig om spørgsmålet, hvorledes den kirkelige, religiøse praksis, som selv har begivenhedskarakter (gudstjenesten, den kirkelige handling eller en diakonisk aktivitet), adækvat og metodisk reflekteret lader sig repræsentere af og forarbejde i teologien.

---

8. Som eksempler på denne tendens nævner Deeg to i dansk sammenhæng velkendte teologer, Wilhelm Gräb og Michael Meyer-Blanck.